

# 12. Landhelgismál 1961-1970

Ólafur Arnar Sveinsson

## Viðurkenning 12 mílnanna

Við lok 12 mílna fiskveiðideilunnar við Ísland höfðu Bretar tapað allmiklum réttindum til fiskveiða hér við land. Barátta þeirra fyrir 3 mílna landhelgi var töpuð og á alþjóðavettvangi voru 12 mílurnar að festa rætur sínar. Á annarri hafréttarráðstefnunni, 17. mars-26. apríl 1960, voru umræður um að færa landhelgi ríkja út í 12 mílur, en þó með 6 mílur í aðlögun í ákveðinn tíma, ákveðið eftir sögulegum rétti. Tillaga þessi náði þó ekki nógu miklu fylgi til að ganga eftir og því urðu Bretar að ganga til samninga við þau ríki sem þeir áttu í fiskveiðideilum við.

Viðreisnarstjórnin hóf samningaviðræður við Breta og 11. mars 1961 lá fyrir samkomulag um 12 mílna landhelgi Íslands. Í samkomulaginu kom meðal annars fram að breska ríkisstjórnin hugðist ekki ætla að beita sér gegn 12 mílna fiskveiðilögsögu Íslendinga, sem miðuð var út frá hinum nýju grunnlínum sem höfðu verið dregnar. Þrátt fyrir viðurkenningu á 12 mílna fiskveiðilögsögu var heiðri Breta bjargað með eftirfarandi setningu í samkomulaginu:

Næstu þrjú ár mun ríkisstjórn Íslands ekki hafa á móti því að fiskiskip sem eru skráð í Bretlandi veiði innan ytri sex mílna þeirrar fiskveiðilögsögu sem rætt er um hér á undan.<sup>1</sup>

Stjórnarandstaðan, Framsóknarflokkur og Alþýðbandalag, gagnrýndi harðlega samninginn og þá sérstaklega veitingu veiðiheimilda innan fiskveiðilögsögunnar og einnig ákvæði í samningnum sem sagði, að ef ágreiningur kæmi upp um frekari útfærslu eða önnur hafréttarmál skyldi honum vísað til Alþjóðadómstólsins í Haag.<sup>2</sup> Eftir landhelgissamninginn 1961 á milli Breta og Íslendinga hvarf landhelgismálið af dagskrá sem aðalumræðuefni þjóðarinnar. Svipaður samningur var gerður við V-Þýskaland 31. október sama ár, en þó á allt öðrum forsendum þar sem engar

<sup>1</sup> Gilchrist, Sir Andrew, *Þorskastríð og hvernig á að tapa þeim* (Reykjavík 1977), bls. 156

<sup>2</sup> Gylfi Þ. Gíslason, *Viðreisnarárin* (Reykjavík), bls. 157

fiskveiðideilur höfðu átt sér stað á milli þjóðanna innan 12 mílna landhelginnar. V-Þjóðverjar höfðu virt 12 mílur Íslendinga, en fengu nú veiðiheimildir upp að 6 mílum þar til samkomulagið við Breta rynni út.<sup>3</sup>

### **Tími stöðnunar og versnandi efnahagsástands**

Nú höfðu bresk stjórnvöld viðurkennt 12 mílna landhelgi undan strönd Noregs og í kringum Ísland og Færeyjar. Eðlilegt hefði verið að bresk stjórnvöld tækju ósigrinum og færu að vilja flestra í hafréttarmálum, en breska íhaldið breyttist lítið. Stefna Breta á hafinu var enn sú sama og átti sjóveldið mikilla hagsmuna að gæta á hafinu sem átti að vera frjálst og opið fyrir öllum, að þeirra mati.<sup>4</sup> Markmið þeirra með landhelgissamningum 1961 var fyrst og fremst að ljúka deilunni fyrir fullt og allt og tryggja að frekari útfærslur á landhelginni kæmu ekki til greina í framtíðinni. Helstu markmið Íslendinga voru aftur á móti að vinna áfram að útfærslu landhelginnar út frá landgrunnslögunum 1948 og í samræmi við nýjar grunnlínur sem höfðu verið dregnar í lok fyrsta þorskastríðsins.

Í hönd fór tími stöðnunar í málefnum landhelginnar og næstu 9 árin gerðist fátt markvert á Íslandsmiðum, fyrir utan að þann 11. mars 1964 rann út samningurinn um veiðiheimildir Breta innan fiskveiðilögsögunnar upp að 6 mílum. Ýmsar ástæður lágu að baki þess að landhelgismál lágu niðri um hríð, jafnt efnahagslegar sem pólitískar ástæður.<sup>5</sup>

Togarafloti Íslendinga hafði stækkað jafnt og þétt frá lokum seinni heimsstyrjaldarinnar og fram á miðjan 6. áratuginn, en eftir 1960 fór síðutogurunum ört fækkandi, bæði vegna þess hve gamlir og úreltir þeir voru orðnir og einnig vegna minnkandi veiði á miðunum. Togaraútgerðin þótti vart arðbær lengur og margir seldu sínar eignir út úr rekstrinum og sneru sér að annars konar atvinnustarfsemi. T.a.m. hófu margir störf í kringum síldarævintýrið svokallaða, sem krafðist mikils mannafla á miðum og í vinnslu á afurðum. Margir hurfu á braut úr togaraútgerðinni og um 1970

<sup>3</sup> Lúðvík Jósepsson, *Landhelgismálið í 40 ár* (Reykjavík 1989), bls. 181

<sup>4</sup> Guðni Thorlacius Jóhannesson, „Troubled Waters”, bls. 236

<sup>5</sup> Jón Þ. Þór, *British Trawlers and Iceland 1919-1976* (Esbjerg 1995), bls. 194

var svo komið að starfandi íslenskir togarar voru aðeins 22 talsins og hafði þeim fækkað um rúmlega helming frá árinu 1953.<sup>6</sup>

Síldarævintýrið náði hámarki 1965 og '66. Eftir að síldin hvarf af Íslandsmiðum í lok 7. áratugarins jókst álagið á viðreisnarstjórnina, efnahagsvandinn jókst, aflinn minnkaði og gömlu síðutogararnir voru fyrir löngu orðnir úreltir. Atvinnuleysi jókst með hverju árinu og einnig var farið að bera verulega á ofveiði við strendur Íslands. Bretar og V-Þjóðverjar sigldu enn til veiða hér við land og einnig togarar frá löndum A-Evrópu. Margir á Íslandi töldu að hiklaust ætti að færa landhelgina út í 50 mílur og stækka og betrubæta íslenska togarafлотann. Þannig ætti að koma í veg fyrir ofveiði fiskistofnanna og koma í veg fyrir efnahagslegt hrun á Íslandi.<sup>7</sup>

## 1971: Viðreisnarstjórnin út, vinstri stjórnin inn

„Ég hef sagt það áður í þessum umræðum og endurtek það hér enn: Þessi svikasamningur sem hér er ráðgert að gera getur aldrei verið lengur í gildi en sú ríkisstjórn sem nú situr við völd situr þar. Um leið og hún fer frá völdum, fellur þessi samningur líka úr gildi.“<sup>8</sup>

Þetta sagði Lúðvík Jósepsson Alþýðubandalagi þegar unnið var að undirbúningi landhelgissamningsins 1961. Eftir á stóðust þessi orð Lúðvíks, því eftir alþingiskosningarnar 1971 reyndist staðan allt önnur í landhelgismálum en hún hafði verið í tíð viðreisnarstjórnarinnar.

Vandamál viðreisnarstjórnarinnar voru augljós, en stefna stjórnarinnar í landhelgis- og hafréttarmálum var að bíða með frekari útfærslur á fiskveiðilögsögunni fram yfir hafréttarráðstefnu Sameinuðu þjóðanna sem átti að fara fram 1974. Þetta hljómaði ekki vel í eyrum stjórnarandstöðuflokkanna, sem kröfðust útfærslu hið fyrsta.<sup>9</sup> Viðreisnarflokkarnir, Alþýðuflokkur og Sjálfstæðisflokkur, áttu undir högg að sækja og margir voru langþreyttir á löngu stjórnartímabili viðreisnarstjórnarinnar, er

---

<sup>6</sup> Jón Þ. Þór, *British Trawlers and Iceland 1919-1976*, bls. 194-195

<sup>7</sup> Sama rit, bls. 196

<sup>8</sup> Lúðvík Jósepsson, *Landhelgismálið í 40 ár*, bls. 179

<sup>9</sup> Jón Þ. Þór, *British Trawlers and Iceland 1919-1976*, bls. 199

spannaði 12 ár þegar kom að kosningunum '71. Þá voru samningar um álver og EFTA-aðild umdeildir. Enda fór það svo að stjórnarandstaða, sem hafði verið nokkuð samstíga í kosningabaráttunni, fór með sigur af hólmi. Mesta athygli vakti góður árangur Samtaka frjálslyndra og vinstri manna, sem fékk 9% atkvæða og fimm þingmenn. Þessi nýi flokkur gekk til stjórnarsamstarfs við Alþýðubandalag og Framsóknarflokk, en hinn síðarnefndi fór með forsæti í þessari annarri vinstri stjórn eftir seinni heimsstyrjöld.<sup>10</sup>

Vinstri stjórnin stóð við kosningaloforð sín beitti sér strax í upphafi fyrir útfærslu landhelginnar. Landhelgissamningurinn frá 1961 var án uppsagnarákvæða, en Ísland lýsti sig óbundið af honum vegna lífshagsmuna sinna í málinu. Því neituðu íslensk stjórnvöld að fara með málið fyrir Alþjóðadómstólinn í Haag er Bretar skutu deilunni þangað. Það skipti engum togum þó bráðabirgðaúrskurður dómstólsins sem kveðinn var upp í ágúst 1972 hefði verið Bretum í hag, vinstri stjórnin hafði ákveðið að færa út landhelgina, það skyldi gert þann 1. september 1972

### **Heimildir:**

Gilchrist, Sir Andrew, *Þorskastríð og hvernig á að tapa þeim. Endurminningar frá Íslandi 1957-60 eftir Sir Andrew Gilchrist sendiherra Breta*, Jón O. Edwald skráði, Almenna bókafélagið, Reykjavík 1977.

Guðni Thorlacius Jóhannesson, „Troubled Waters. Cod War, Fishing Sutures, and Britain's Fight for the Freedom of the High Seas, 1948-1964,” Queen Mary, University of London.

Gylfi Þ. Gíslason, *Viðreisnarárin*, Almenna bókafélagið, Reykjavík 1993.

Helgi Skúli Kjartansson, *Ísland á 20. öld*, Sögufélag, Reykjavík 2003.

---

<sup>10</sup> Helgi Skúli Kjartansson, *Ísland á 20. öld* (Reykjavík 2003), bls. 352-353

Jón Þ. Þór, *British Trawlers and Iceland 1919-1976*, Fiskeri- og Söfartsmuseets Studieserie, Esbjerg 1995.

Lúðvík Jósepsson, *Landhelgismálið í 40 ár, Það sem gerðist bak við tjöldin, Mál og menning*, Reykjavík 1989.